

Eurooppalaisen liberalismien puolustus

Pekka Suvanto

Kari Saastamoinen: *Eurooppalainen liberalismi. Etiikka, talous, politiikka*. Sitran julkaisusarja no 188, Atena Kustannus Jyväskylä 1998. 268 s., sid.

Nykyajan usein toistettuja väitteitä on ollut, että Suuri tarina edistyksestä on päättynyt. Lähinnä tällä sanonnalla on tarkoitettu sitä, että suurten pelastusoppien aika on ohi. Hegeliläinen kansan henkeä ja valtiota korostava yhteisöaate on kärsinyt tappion, koska se johti ääri-ilmioihin.

Kansallisuusaate päätyi rotuoppeja korostavaan kansallissosialistiseen ja marxilaisuus stalinistiseen totalitarismiin. Tosin moderni tutkimus näkee Hegelin tavoitelleen aivan toisenlaisia päämääriä. Hänen valtionsa tehtävä oli pyrkiä yhteiseen hyvään, jossa jokaisella yksilöllä on oikeus hyvinvointiin. Nykyajan hyvinvointivaltio olisikin siis yrittänyt ratkaista Hegelin teorian keskeinen ongelma yhteisestä hyvästä.

Samaan kehitykseen liittyy myös liberalismille ominaisen edistysajattelun hiipuminen, johon kahden maailmansodan koettelemukset jälkiseurauksineen sekä geenitutkimuksen kylmät tulokset ovat paljon vaikuttaneet. Ihmisen tulevaisuuden näyttävät sanelevan enemmän perintö- kuin ympäristötekijät. Ihmiset eivät halua enää sitoutua joihinkin suuriin aatteisiin, he haluavat ennen kaikkea elää omaa yksilöllistä elämäänsä, olla nimenomaan vapaita. Mutta he eivät ole vain yksityistyneet, he ovat myös yksinäistyneet. Huomattava osa länsimaiden ihmisistä elää nykyisin yksin omilla oloillaan.

Ihmiset kannattavat kyllä demokratiaa ja jonkinlaista markkinataloutta, mutta he haluavat ennen kaikkea vapautua erilaisten instituutioiden liiallisesta vallasta. Vapaamielisen elämän tueksi ei kaivata mitään liberalistisia puolueita, koska kaikki puolueet näyttävät vannovan tämän aatteen nimiin.

Yhtenäisen moraalijärjestelmän katsovat monet sitovan liikaa ihmistä. Moraalistasikin on tulossa yksityisasiä. Vapaalle kansalaiselle riittävät eräänlaiset reilun pelin säännöt ja mahdollisuus tehdä kompromisseja. Tämän perusteella liberalismi näyttäisi vihdoinkin voittaneen. Mutta onko se lainkaan sama liberalismi, jonka historia alkoi Ranskan vallankumouksen suurista tapahtumista.

Kari Saastamoinen antaa uudessa kirjassaan tähän vastauksen. Se on tieteellinen tutkimus eurooppalaisesta liberalismista historiallisena ilmiönä, mutta se pohtii samalla oman aikamme liberalismien luonnetta.

Amerikanismi – liberalismien valistusutooppinen haara

Sana liberalismi ilmestyi eurooppalaiseen kielenkäyttöön vasta 1810-luvulla. Se oli poliittinen ideologia, jonka keskeisenä pyrkimyksenä oli sääty-yhteiskunnan ja merkantilistisen talousjärjestelmän purkaminen. Liberalismia on pidetty ennen kaikkea anglosaksisena ilmiönä. Saastamoinen päätyy kuitenkin toisenlaiseen toteamukseen. Liberalismin synnyttäjinä ovat olleet nimenomaan 1800-luvun Euroopan poliittiset ristiriidat, joita Yhdysvallat ei lainkaan kokenut. Amerikanismi on todellisuudessa liberalismien valistusutooppinen haara.

Euroopalle tyypillisten käytännön poliittisten ongelmien sijasta amerikkalaisen liberalismien perusta on ihmisluonnossa ja universaaleissa ihmisoikeuksissa. Sen kannattajien mielestä tämä yhteinen perusta on sovellettavissa kaikkiin maailman maihin niiden historian ja kulttuurin erilaisuudesta huolimatta. Väite on erittäin mielenkiintoinen, koska se osittain selittäisi amerikkalaisille ominaisen historiattomuuden sekä heidän halunsa toimia maailman ihmisoikeuksien vartijana.

Yhdysvaltain voimakkaan taloudellisen ja tieteellisen mahdin kasvun myötä tämä amerikkalaistyyppinen liberalismi on todellisuudessa valloittanut jopa Euroopan. Siksi Saastamoisen mukaan liberalismi halutaan nähdä vain kahdella tavalla: joko taloudellisena liberalismina – ns. neoliberalismina – tai Yhdysvalloissa syntyneenä filosofisena liberalismina, jonka pääedustaja on kuuluisan oikeudenmukaisuusteorian laatija John Rawls.

Saastamoista ei tämä amerikkalainen aatteellinen ristiretki Eurooppaan miellytä. Hän paljastaakin avoimesti omat toiveensa. Jälkitekollisten yhteiskuntien tulisi palata takaisin alkuperäisiin ja oikeisiin liberaaliin periaatteisiin, ts. perinteiseen eurooppalaiseen liberalismiin. Siksi kirjan tekijä haluaa kirjassaan keskittyä pohtimaan juuri tätä traditiota. Tuloksena on erittäin taitavasti tehty yhteenveto eurooppalaisesta liberalismista mutta samalla on syntynyt

nykyisin vallalla olevan amerikkalaismallisen liberalismin kritiikki.

Adam Smith ja näkymätön käsi

Kirja iskee heti keskeiseen teemaan: kuuluisaan Adam Smithin väitteeseen taloudellista elämää ohjaavasta näkymättömästä kädestä. Saastamoisen mielestä Adam Smithistä on tehty virheellisesti taloudellisen liberalismin ja uusoikeistolaisuuden profeetta ja hänen kirjastaan Kansojen varallisuudesta näiden aatteiden raamattu. Saastamoinen uskaltaa jopa sanoa, että maineikkaat Nobel-palkitut taloustieteilijät Friedrich Hayek ja Milton Friedman antavat Smithin teoksesta osin harhaanjohtavan ja jopa virheellisen kuvan. Heidän virheensä on siinä, että he eivät ota huomioon Smithin ja nykyajan yhteiskuntien välistä suurta eroavuutta. Adam Smith tutki 1700-luvulla syntyynyttä markkinayhteiskuntaa, ei modernin tietoyhteiskunnan taloudellisia järjestelmiä. Kirjoittaessaan näkymättömästä kädestä Adam Smith ei puhunut globaaleista markkinoista vaan kansallisvaltion taloudesta. Yrittäjän saamat voitot sijoitettiin etupäässä kotimaahan. Hän ei myöskään pystynyt ennakoimaan teknologian suurta kasvua vaan uskoi työnantajan sijoittavan varojaan nimenomaan lisätyövoiman hankkimiseen.

On kyllä totta, että Nobel-palkittujen taso laskee heidän siirtyessään kansantaloustieteilijöistä historiankirjoittajiksi. Ainakin Milton ja Rose Friedmanin kirjassa *Vapaus valita* on selvää pamfletin makua. Toisaalta he näkivät Adam Smithin yhtenä markkinatalouden edelläkävijänä, ei sen sääntöjen täydellisenä määrittelijänä. - Saastamoisen syvälinen Smith-analyysi osoittaa tämän hyvin tajunneen aikansa ongelmat: yhteiskunnan luokkaluonteen ja sen aiheuttamat ristiriidat. Pyrkinessään eroon merkantilistisesta järjestelmästä ei Smithin päämääränä ollut valtion toimien jyrkkä rajoittaminen vaan sen tehtävien modernisointi lisäämällä mm. koulutusta ihmisarvoisen elämän aikaansaamiseksi.

Ranskan liberalismin vallankumouksellinen perintö

Saastamoinen näyttää mieltyneen enemmän ranskalaiseen kuin englantilaiseen liberalismiin. Se suhtautui myönteisesti vallankumoukseen mutta ei halunnut "viedä vallankumousta loppuun", ts. liberaalit eivät olleet radikaaleja. Kun brittiläiset liberaalit olivat lähinnä utilitaristeja, ranskalaisia kiinnosti enemmän modernin yhteiskunnan erityisluonne. Heidän lähtökohdansa oli kulttuurihistoriallinen ja siksi myös edistyskellinen. Mitään muuttumatonta ihmisluontoa ei ollut olemassa.

Saastamoinen hahmottaa erittäin taitavan kuvan Benjamin Constantin filosofiasta. Sen mukaan jokainen yritys saada modernit eurooppalaiset omaksuma antiikin tasavaltalainen aatemaailma oli tuohon tuomittu. Silloinen moderni Eurooppa oli aivan muuta kuin antiikin kaupunkivaltio. Elettiin kaupallisessa kulttuurissa, joka lisäsi ihmisen halua henkilökohtaiseen itsenäisyyteen. Toisaalta valtioiden väkiluvun kasvu teki mahdottomaksi vanhan ateenalaisen tavan osallistua politiikkaan. Constantin ajattelu jopa päätyi lähelle nykyajan vapaassa markkinataloudessa elävän liberaalin kannanottoja. Constantin ihminen oli ennen kaikkea kiinnostunut yksityisessä elämänpiirissä saavutetuista nautinnoista ja halusi osallistua yhteisiin asioihin vain tarpeen mukaan. Tällainen vapaus edellytti kuitenkin mahdollisuutta valvoa valtion toimintaa. Constant oli tyypillinen vanhaliberaali siinä, että hän sitoi vielä äänioikeuden varallisuuteen.

Nykyajan tutkijoiden kiinnostus on kuitenkin keskittynyt Alexis de Tocquevilleen ja ennen kaikkea hänen käsitykseensä demokraattisesta despotismista. Constantin tavoin hän näkee demokraattisen yhteiskunnan kansalaisten keskittyvän materialistisen hyvinvointinsa kasvattamiseen, minkä takia he eivät olleet järin innostuneita osallistumaan valtion edellyttämiin velvollisuuksiin. Heistä tulee poliittisten tapahtumien katsojia, ei päättäjiä. Tässä yhteydessä on syytä lainata suoraan Saastamoisen Tocqueville-tekstistä kohta, joka vahvistaa tämän päivän lukijaa: "Politiikkaa aletaan pitää joko pelinä, jossa jokainen etsii omaa etuaan, tai draamana, johon osallistujat eivät ole edes kiinnostuneita näytelmän onnistumisesta vaan ainoastaan omasta roolistaan."

Tocqueville huomautti myös toisesta vaarasta. Moderni teollinen tuotantotapa synnyttää uudenlaisen aristokratian. Jonakin päivänä rikkaat industrialistit muodostavat täysin uuden valtaa pitävän aristokratian, joka voi olla jopa säälimättömämpi kuin mikään perinteinen aristokraattinen luokka. Tämä uusi aristokratia tulisi elämään täysin erillään yksitoikkoista työtä tekevästä työläisistään.

Tässä yhteydessä Saastamoinen palaa nykyaikaan kohdistuvaan kritiikkiinsä. Jos hänen mukaansa Tocqueville olisi arvannut kehityksen päätyvän mahtavan vallan saaneisiin osake- ja rahamarkkinoihin, hän ei olisi epäroinyt puhua finanssiaristokratian vaarasta. Mallillisena pessimistinä Tocqueville olisi niin ehkä tehnytkin. Mutta hän puhui myös eräänlaisesta tapakulttuurista, joka kehittyi tradition myötä. Koska kapitalistit oppivat vähitellen tekemään työehtosopimuksia, ehkä finanssiaristokratiakin oppisi käyttämään rahojaan hillitysti ja sijoittamaan ne yhteiskunnan toimintoihin edistäviin tarkoituksiin.

Saksalaisen liberalismien kohtalo: suhde kansallisvaltion

Saksalaisten suuri historiallinen kysymys on aina ollut maan hajanaisuus ja siitä johtuva poliittinen heikkous. Liberalistit eivät voineet paeta nationalismia. Heidän oli pakko pohtia kysymystä, miten ja minkälainen kansallisvaltio voidaan toteuttaa. Maassa oli kaiken lisäksi vielä vahva absolutistisen monarkian perinne. Saksalaista liberalismia vaivaakin tietynlainen värittömyys ja neutraalisuus. Sille ei jäänyt Saksan konservatiivisissa valtioissa riittävästi hengitystilaa. Immanuel Kant loi kyllä ajatuksen yleisiä oikeusperiaatteita noudattavasta ideaalivaltiosta, mutta sen toteuttaminen jäi pelkäksi idealistiseksi unelmaksi. Kant ei uskonut vallankumoukseen vaan asteittaisten reformien avulla aikaansaatuun kehitykseen. Kant edusti tyypillistä saksalaista ajattelua, että epäkohtien kritisointi ei saanut merkitä hyökkäystä valtiota ja hallitsijaa vastaan. Se oli vain hallitsijalle tarkoitettua informaatiota, jotta hän voisi korjata asian.

Yliopistomiehenä ja kasvattajana tunnetun Wilhelm Humboldtin romanttisesta, tosin hyvin eettisestä ääri-liberalismista ei ollut saksalaisen liberalismien vauhdittajaksi. Saksan valtiollinen yhdistyminen tapahtui konservatiivien, ei liberaalien ehdoilla. Saastamoinen puhuu tässä "raudan ja rukiin", so. teollisuusmiesten ja Preussin maalaisjunkkerien, liitosta, joka oli kyllin vahva estämään uudistusten toteuttamisen. Saksan konservatismi oli kuitenkin yllättävän tehokas ja jopa uudistava. Se pystyi luomaan maahan modernin sosiaalipolitiikan, nopean palvelujen kehittymisen sekä korkean taloudellisen ja tieteellisen kehitystason – tosin myös vahvan aseteknologian. Saastamoinen ei kuitenkaan usko, että juuri tämä saksalaisen liberalismien nationalismi ja uudistusten puuttuminen olisi seurausta saksalaisten auktoriteettiuskosta. Brittiläinen liberalismi piti vähemmistökansojen tietoista sulauttamista valtakulttuureihin hyväksyttävänä tekona. Saastamoinen on tässä täysin oikeassa. Näille historian suurille kysymyksille ei pidä etsiä yksiviivaisia ratkaisuja. Totalitarismin syntyä ei voi selittää pelkästään saksalaisella luonteella tai maan filosofien ajatuksilla.

Utilitarismista eettiseen liberalismiin ja hyvinvointivaltion alkumalliin

Liberalistisen kirjallisuuden ehdoton klassikko, John Stuart Millin teos *On Liberty* ilmestyi vuonna 1859. Se alkaa Humboldt-sitaatilla, jonka keskeisenä sanomana oli vaatimus toteuttaa inhimillinen kehitys "sen rikkaimmalla moninaisuudessa". John Stuart Millille se merkitsi ennen kaikkea ihmisen itsensä toteuttamisen esteiden poistamista. Viktorianisessa Britanniassa hän näki vallitsevan "tapojen despotismin", joka esti itsenäisten valintojen tekemisen. Tämä lienee ollut alkusoihto taistelulle vanhentuneita sääntöjä ja tabuja vastaan, jota kamppailua liberalismi on käynyt menestyksellisesti vuosikymmeniä. Nykyisin tämä idea on muuttunut radikaaliksi muoti-ilmiöksi. Tällöin on saatettu kysyä, onko enää kyseessä vanhentuneiden tabujen rikkominen vai käydäänkö taistelua vain siksi, että omaksutut uudet tabut säilyisivät rikkomattomina.

John Stuart Millin mukaan ihmisen tekoihin ei pitäisi puuttua, jos hän ei niillä vahingoita toista henkilöä. Saastamoinen arvelee tämän johtavan suuriin ongelmiin. Tätä ajattelutapaa ei ole hyväksyttykään yleiseksi oikeusperiaatteeksi. John Stuart Mill edellytti kasvatus- ja samantyyppisiä mahdollisuuksia kaikille, myös naisille. Hän on yksi kansalaiskasvatuksen isistä, joka näki edustuksellisen järjestelmänkin kansalaiskasvatuksen välineenä. Ehkä juuri tästä hänen sivistysinnostaan johtui, että hän halusi vaaleissa annettavien lisä-äänien taata koulutetun väen riittävän vaikutusvallan maan asioihin. Saastamoinen on löytänyt John Stuart Milliltä pohdintoja, joita ei juuri ole tunnettu. Tämä kuuluisa britti ei tukenut taloudellisessa pääteoksessaan jatkuvan taloudellisen kasvun

teoriaa vaan hyväksyi talous- ja väestökasvun pysäyttämisen – yllättävää kyllä – jopa ekologisin perustein. Runsain sitaatein tekijä haluaa esittää, kuinka kaukana tämän ajattelu oli taloudellisesta liberalismista ja jatkuvan kasvun odotuksista. Saastamoisen tutkimus alkaa saada hivenen tendenssimäistä sävyä. Tekijä kerää lisää tulisia hiiliä neoliberalien pään menoksi.

Tekijä kuvaa erittäin ytimekkäästi sosiaaliliberalismin muovautumista, lähinnä viitaten L. T. Hobhousen tuotantoon. Koko liberalismiin luonne muuttuu. Vapauden sisällön ja utilitarististen teorioiden pohdinnasta päädytään vähitellen hyvinvointivaltion ideaan. Siinä ei enää Humboldtin tavoin paeta yhteiskunnan velvollisuuksia vaan katsotaan, että yksilön henkiset ja moraaliset ominaisuudet ovat olemassa vain yhteiskunnassa. Toisaalta yhteisen hyvän täytyy olla yhtä aikaa jokaisen kansalaisen hyvää. Hobhouse tunnustaa omaisuuden yhteiskunnallisen luonteen sekä verotuksen tarpeellisuuden ja näkee sosiaalisen tukijärjestelmän kansalaisoikeutena. Hän eroaa siis selvästi yhdysvaltalaisen käsityksestä, että pulaan joutuneiden auttaminen voisi rakentua lähinnä hyväntekeväisyyteen. Toisaalta on sanottava, että samanlaiseen hyvinvointivaltioidean hahmottamiseen olivat päätyneet sosialistit ja jopa eräiden maiden konservatiivitkin. Hyvinvointivaltion syntyä ei voisikaan kuvitella ilman työväenliikkeen voiman kasvua.

Entä uusliberalismi?

Saastamoisen esitys Friedrich von Hayekin neoliberalismista eli hänen paluustaan klassiseen liberalismiin on pääkohtiin keskittyvä. Hayekin mielestä ei ollut mitään välimuotoa säätelemättömän markkinatalouden ja sosialismin välillä. Kaikki sosialismille tehdyt myönnytykset olivat Hayekille luisumista kohti totalitarismia. Yhteiskunta ei ollut mikään kiinteä organisaatio vaan luonteeltaan spontaani markkinatalous, jossa valtio oli tarpeellinen mutta paljolti ulkopuolinen tekijä. Hyvinvointivaltio oli Hayekille yksilönvapauden rajoittaja, johon sisältyi totalitarismin siemen. – Hayek ja Friedman kirjoittivat tekstinsä kylmän sodan varjossa, taustalla kuvitelma kapitalismin ja sosialismin välisen taistelun pitkäaikaisesta jatkumisesta.

Teoksensa lopussa Saastamoinen käsittelee melko laajasti kahta tutkijaa, jotka ovat suunnanneet voimakkaan kritiikin nykyaikaista amerikkalaista liberalismia vastaan. Heistä John Gray kritisoi neoliberalismia ja Richard Bellamy Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaa. John Grayn yksi erittäin vahvoista argumenteista on, että keskeistä ihmiselle ei ole tulojen kasvu vaan oman turvallisuuden takaaminen. Siihen kuuluu tärkeänä osana vakituinen työpaikka. Siksi hän pitää globaalista markkinataloutta suorastaan utopistisena ajatuksena. Sen seurauksena syntyy vain voimistuva pyrkimys kohti yhä ankarampia yhteiskunnallisia konflikteja ja poliittista epävakautta. Gray näkee globaalin talouden nimenomaan vaarana eurooppalaiselle liberaalille sivilisaatiolle, koska se tuhoaa osa-aikaisilla pätkätöillä koko vakiintuneen työjärjestelmän.

Bellamy taas katsoo Rawlsin luonteeltaan neutraaliin ja tasapuolisuuteen pyrkivän oikeudenmukaisuusteorian korostavan kyllä ihmisen pluralistisuutta, mutta päätyvän lopulta epäuskottavaan ihmiskäsitykseen. Tyypillisenä amerikkalaisena Rawls jättää oikeuksien ja vapauksien välillä syntyvät ristiriidat tuomareiden henkilökohtaisten moraalikäsitysten armoille. Tuomarit ovat kuitenkin joukko ihmisiä, joilla on kovin erilaiset poliittiset ja moraaliset käsitykset asioista. – Yhdysvaltalaiselle oikeus- ja yhteiskuntatieteelle onkin ominaista rakentaa jatkuvasti uusia teorioita, joiden soveltaminen käytäntöön on vaikeata, joskus jopa haitallista.

Summa summarum: Saastamoinen on kyllä pystynyt osoittamaan amerikkalaisen markkinoliberalismin heikkouksia, mutta onko hän samalla palauttanut uskon nimenomaan eurooppalaiseen liberalismiin? Eräällä tavalla tämä Pufendorfin moraaliooppia ansiokkaasti tutkinut mies on pessimisti. Ilmeisesti hän hyväksyy sekä Bellamyn että Grayn ajatuksen, että yhteiskunnallisiin ristiriitoihin on turha odottaa moraalista ratkaisua. Toisaalta monet valtiot ovat joutuneet sekasortoiseen tilanteeseen siksi, etteivät niiden kansalaiset noudata edes jollakin tavalla yhtenäistä moraalisäännöstöä. Voidaanko liberalismiin ihanteita toteuttaa ilman tämänmukaista säännöstöä? Esimerkiksi Sirkku Hellsten on korostanut oikean tasa-arvon syntyvän vain, jos se "lähtee meidän henkilökohtaisesta moraalistamme eli siitä, miten me kohtelemme toisia ihmisiä". Mutta ehkä Saastamoinen korostaessaan reilun pelin merkitystä tarkoittaa juuri samaa asiaa. Ylhäältä julistettavaan tiukkaan moraaliiin minäkään en

usko.

Loppukatsauksessaan Saastamoinen puolustaa kuitenkin urheasti eurooppalaista liberaalista kansanvaltaa ja ennen kaikkea sen poliittisia toimintamuotoja. Hän tekee sen siitäkin huolimatta, vaikka sanat demokratia ja oikeudenmukaisuus eivät ole hänen mielestään synonyymejä keskenään.

Demokratia puutteistaan huolimatta on kuitenkin järjestelmä, joka pystyy luomaan rauhanomaisen yhteyden yksilöiden ja yhteiskunnan välille. Sitä todistaa hänen mielestään sekin, ettei demokratia juuri tarvitse väkivaltakoneistoa ylläpitääkseen yhteiskuntarauhaa. Tästä kiitos eurooppalaiselle liberalismille. Harvoin olen jotakin teosta lukenut niin suurella innolla kuin tätä Saastamoisen tutkimusta. Se on aatteiden ongelmat perusteellisesti tuntevan, älykkään ja kantaa ottavan tutkijan mutta samalla tyylin mestarin työtä. On surullista, jos tämä kirja jäisi virumaan kirjastojen hyllylle tai Akateemisen Kirjakaupan nurkkapöydälle. Teos pitäisi nopeasti kääntää englanniksi, jotta se pääsisi mukaan kansainväliseen tieteelliseen keskusteluun.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston yleisen historian emeritusprofessori.